

«ТогоХтоПройшовКрізьВогонь» я дивилася на другий тиждень по виході в прокат. На той час на всіх київських сеансах – незручних, по-сирітському запханих за ситі спина прайм-таймових ржевських-наполеонів так, що зразу й не розгледити, – уже почалися аншлаги, і нам із друзями, трьом родинам нагурт, ледве вдалося втиснутися в оболонський «Dream Town» (квитки довелося купувати за день наперед).

Попередні відгуки критиків обіцяли подію. Уточню: «обіцяли» в суто український спосіб – відгуки були майже поспіль негативні, з характерною для нашої «прогресивної журналістики» примруженою зверхністю до всього, що зроблено в Україні (бо ж, звісна річ, «що може бути доброго з Назарету?»), – але, крім того, ще й із тією дозою відвертої агресії (ворожості, злоби, ба навіть несподівано щирої, натхненної ненависти), яка дає підстави запідозрити в об'єктові атаки реальну силу – тільки сила-бо здатна викликати таку реакцію (особливо потряс вичитаний на якомусь кіносайті розпачливий заклик до всіх людей доброї волі

«всіма способами бойкотувати цей фільм» – оце, подумалося, людину зачепило!). І якщо оцінка в стилі зневажливого «ню-ню» сама собою ще ні про що не свідчить, крім культури рецензента (про українські книжки в нас нерідко одписуються таким «чвирком крізь зуби», навіть не читавши!), то агресія вже інтригувала не на жарт: що як що, а цю «зачеплену за живе» інтонацію я впізнаю нюхом крізь будь-який текст, як натасканий на наркотики вівчур (шістнадцять років чую її на власну адресу!). Словами її можна перекласти як поданий «своїм» – тим, хто зацікавлений у збереженні статус-кво, – крик остороги: «Гвалт! Подія!» – після чого зацікавлені (Надежда Мандельштам називала таких «людьми охорончого типу») всім миром навалюються на потенційну «подію» з подушками й душать її в сповиточку, аби, крий Боже, не набула ширшого розголосу («та яка там подія, тьху, знайшли про що говорити!»). І, треба сказати, переважно це їм удається: «крізь вогонь», у будь-якій галузі, в нас проходять одиниці.

У випадку «ТогоХтоПройшов...», тепер уже можна ствердити напевно, «охоронці» зазнали поразки: фільм виявився сильнішим.

Сильнішим – всупереч понурій «третьосвітності» національного кіноринку, і бракові всіх належних промо-ресурсів, від потрібної кількості копій до коштів на рекламу (звідки й оті безугавні тури авторів по країні: сам п'ю, сам гуляю...), і упередженості й недовірі фахівців (книжковий ринок це «проходив» у 1990-ті!), і культурній «незайманості» публіки – вигодуваної чим завгодно, тільки не «своїм кіном», і відтак позбавленої хоч трохи визначеного поняття, яким воно, те «своє», мало би бути. Помилкою було б думати, ніби таку «цілину» легше орати, і купа «культурних непорозумінь», що проявилися за місяць прокату (від невдоволеного «А почему они на русском говорят?» на сеансі в Донецьку і до характерного запису в інтернеті: «удивительный фильм – <...> не злой, не

пошлый, не плоский, какой-то вообще “не современный”» – !), – могли б скласти предмет окремої розмови. Але я тут про інше – мене цікавить джерело отої «сили». Цікавить, за рахунок чого фільм Михайла Ілленка зміг «пройти».

Те, що український глядач, без різниці регіону-мови-віку-культури, прийняв і ідентифікував його як «своє», – факт уже очевидний. З цього можна тішитись або ні, але опиратися цьому безглуздо, як природній стихії, і я б щиро порадила високочолим любителям артхаузу тимчасом повісити на кілочок усі свої до фільму високоартистичні претензії, а переконаним «бойкотникам» – здати собі справу, що пора або всерйоз, без «чвирків крізь зуби», зайнятися вивченням народу, серед якого живуть, – або чесно сказати йому «до побачення» й заходитись пакувати чемодани. Бо в умовах «найменшого сприяння» 35 тисяч глядачів у 59 залах за місяць плюс позитивна динаміка – це вже, як не крути, масовий успіх, а такий успіх (не плутати з короткочасними ажіотажами!) – річ серйозна: тут уже, як писав поет, «кончається искусство/ И дышит почва и судьба». Себто, кінчається кінознавство – й починається соціальна психологія й антропологія: за таким успіхом завжди стоїть якась насущна вітальна потреба цілої спільноти. Це як вітамін для організму, враженого цингою: чи той вітамін надійде з цитриною, чи з цибулею, організму байдуже. Кому не подобається запах цибулі – нехай відійде вбік.

Тобто, воно, звісно, приємно, і у власних очах підносить – робити погордливі міни й гидливо колупати пальцем спузирілу фарбу: авжеж, авжеж, сцену вбивства Люби, схоже, вмонтовано в поспіху кудись «не туди», і парочка-друга субтитрів із зазначенням року дії ще й як придалася б, і українська мова Йванка-молодшого ріже вухо геть не «бабусиною полтавщиною», і анахронічні пластикові вікна мелькали десь у кадрі, і ще чимало такого «непідметеного сміття» можна «будівельникам» навитикати, – все так... Але от уже місяць минув, а так і не з'явилось жодної спроби розібратися, чому ж, при всіх згаданих і незгаданих огріхах, публіка їх прощає – і глитає фільм цілком, не розжовуючи, як голодний – шмат заболоченого хліба: і сміються, і шморгають носами, і блищать у темі залу повними сліз очима, і аплодують на фінальних титрах, і кричать на виході в телефони: «Ой, Катька, супер, я так наревелась, пайдіте абізательно!» (це все – з мого оболонського сеансу, але така сама реакція повторюється по цілій країні). А цього, перепрошую, не купиш і не вдаси – не заробиш ні штучним «шкандалем», ні авторитетом імені, ні самим тільки голодом на «кіно про нас» (куди вже, здавалось би, «про-насіше», ніж було «Помаранчеве небо», та ба – лизнули й виплюнули!). То в чім тут «секрет»?

«Вогонь»

...Кілька днів по перегляді мені в голові нав'язливо крутився мій давній, ще з 1989 року, віршовий рядок: «Сам собі очужілий, народ викликає героя...». Двадцять років наших «блукань по пустині» мало що змінили в цьому пункті: українська популярна культура так і не народила «свого героя» – архетипального, з місця впізнаваного всім і кожному як «один із нас». І це не тільки вина культури: за 20-те століття, котре до невпізнання перетрощило й оглушило націю – ментально, психологічно й демографічно, – змінилося й значення архетипів, от у чім штука. «Український Фауст», якого в свій час «викликав» Хвильовий, – класичний європейський тип «вольової людини», що йому Захід на 100%

зобов'язаний своєю провідною роллю в новій історії, – нині, по всіх пережитих Україною катаклізмах, кандидувати на «народного героя» навряд чи може: впродовж трьох поколінь якраз-бо «Фаустів» у нас винищувано першими. В цьому сенсі я готова навіть визнати певне раціональне зерно за відгиркуваннями деяких «регіональних» урядовців – нехай, мовляв, галичани лишать собі «свою УПА» і не нав'язують «нам», цебто «східнякам», «своїх героїв» (що такі заяви несуть насправді зовсім інше, вульгарно-політтехнологічне навантаження, в даному разі лишімо «за кадром»). Тільки ж, коли по правді, то воно й для «галичан» нині що Шухевич, що куди простіший та зрозуміліший за нього Бандера, що, зрештою, ціла УПА з її ідеологією й психологією є «своїми» вже хіба що «по крові», не «по духу»: надто вже то все для нашої доби аристократичне, той апофеоз «українського Фауста» – волонтаризм, суперменство, аскеза посвяти, ставка на ціль «поза межами можливого», «пан чи пропав», «здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї»... Красиво, конешно, – подумає наш затурканий «битовухою» й «газом по телевізору» дядько на вид такого «нескореного» Г.Гладія-Шухевича, – але ну його в пень, отак гинути, нема дурних... Гинути за минуле століття українці, «східняки» й «західняки» однаково, втомились, підозрюю, на кілька поколінь наперед. Тож масовій культурі треба було шукати в запасниках «колективного несвідомого» за іншими архетипами – ближчими нашій історичній утомі.

Такий пошук цілий час і йшов – інтуїтивно, навпомацки. Футболки з Махном... Повільне, від перших скромних видань Горліса-Горського до вчасно вибухлого сенсацією роману Василя Шкляра (понад 100 тисяч проданих примірників за рік – цього теж «не вдаси»!), «повернення» повстанців Холодного Яру... Це не «Фаусти» – ці герої не ставили собі за мету змінити світ, вони тільки «одбивались», коли їх нагинали, але робили це цілком-таки героїчно, з тою непохитною, мужицькою затятістю, котру можна було бачити і в палатках на Майдані в листопаді 2004-го, нікуди вона з «національного ґенотипу» не ділася... В літературі з'явилися «нові афганці» (В.Слапчук), «столітній Яків» В.Лиса... Як у дитячій грі – тепліше, тепліше... І от, нарешті, – «воно», саме те, що треба: «вогонь»!

Не боятися зла

...Михайлові Ілленку, може, вперше в українському кіно після «Пропалої грамоти», вдалося те, на чому стоїть і стоятиме кіноіндустрія нині, і прісно, і поки крутиться камера: «поцілити в архетип», в самісіньке «яблучко». За жанром «ТойХтоПройшов...» – це класична «казка для дорослих», якою й має бути блокбастер, – і, віддаймо належне новаторству режисера, в такому жанрі найновішу українську історію, ту, на котру, при хоч трохи реалістичному в неї вгляді, ніякого провербіального «брому» не напасешся (а тут же ще й основа документальна!), досі нікому не ставало ні відваги, ні – прошу зрозуміти мене правильно – доброти. Тому що казка повинна бути «доброю», це, як у математиці кажуть, необхідна умова. І зіронька в ній має бути «вечірняя» (кадри з Північним сьйвом прекрасно лягають у весь «народнопісенний» образний ряд!), і дівчинонька «вірная» (дарма що татарка!), і гора «високая» (оті самі знамениті Анди-чи-Кордильєри, про котрі в усіх анонсах писано, – куди ж уже вищої?), і крізь усі перешкоди герой має переходити чудесним способом, – автори буквально носом раз у раз тицяють глядача в те, що це ж казка, казка! – і дивом дивуєшся з «нетутешності» критиків, які, мов згряя обкурених підлітків, навзаводи гигочуть із «сюжетних

неправдоподібностей»: марсіяни, чи що?.. З усіма фольклорними «мемами» Ілленко бавиться вправно, як із кнопками на клавіатурі колективного несвідомого (чим, до речі, й витискає так само «несвідому» сльозу, в старих і молодих зарівно!). Але одночасно він робить і дещо важливіше, і вже насправду будівниче з точки зору стратегій культурного виживання хворого народу: непомітно «приручає» наш історичний кошмар 20-го століття, робить зло, що забрало мільйони життів, – нестрашним. І ось це таки дуже по-українському – в кращих традиціях народу, в якому готичний хорорчик про живцем спалену бідну Галю перетворився на танцюристу мелодійку й так пережив віки.

Як на мене, кульмінаційним епізодом «ТогоХтоПройшов...» є на позір ніяк не пов'язана з основним сюжетом сцена, в якій енкаведиста, замість «шипру», привселюдно «освіжають» чорнилом. Це дійсно потішно, і непогано «освіжає» загальний мелодраматичний пафос, – але, крім того, це ще й приклад «зламаної інерції» в стосунку до предмета, що його і російське, і, меншою мірою, західне кіно вже надійно оповило грізною «демонічною» ауру: з енкаведистів, як і з гестапівців «при виконанні», в сучасному кінематографі жахатися можна, сміятися – зась. Ілленко, наче добрий дідусь Панас, непомітно «дехороризує» тему: чим насправді займалися історичні чекісти, лишається за кадром, натомість лиходієві відводиться класичне вертепне амплуа невдахи-коханця, «третього зайвого» в любовному трикутнику. Закоханий чекіст – уже смішно: це, власне, не хто, як адаптований до реалій 20-го століття «закоханий чорт» Олекси Стороженка (тому і в чорнилі!), а посміятися з чорта, як писав Гоголь Шевирьову, – «черта истинно малороссийская» (і чим «чорт», який, женучись за кривдником, ускакує в жіночу лазню, гірший од свого прообразу, запханого Солохою в мішок?). Зло в «ТомуХтоПройшов...», як і в фольклорі (і в християнській теодіцеї також!), взагалі позбавлене абсолютної влади: «блатні» в Гулагу і вовки в канадському пралісі однаково слухняно коряться народній магії – характерницькому оберегу, пісенному «березовому пруту»... (Про достеменного дядька, який, одслуживши царську солдатчину, вертався в рідне село й зумів отак по дорозі «пройти крізь вовків», розповіла в одному з своїх листів Катерина Білокур, про первісний анімізм «блатних», у тому числі й тих, котрі нині стали в Україні «політичною елітою» й експлуатують церкву в суто поганській функції «мага й чарівника», ми всі й самі начувані-набачені доволі, так що воно й не «фентезі», і не «клюква», а якраз цілком грамотно й логічно – дарма що не всюди охайно! – конструйований міф.)

І в цьому міфі, твореному з руїн і на руїнах (меморіальні оскалки «поетичного кіно» також, в міру дозовано, йдуть в ужиток!), діє саме той герой, який у європейській традиції споконвіку – від легенд Троянського циклу, коли триматися точної хронології, – з руїн і виходить, – і який двісті з гаком років тому, в період «історичної втоми» Гетьманщини, і «на нашому, на данському» ґрунті зарекомендував був себе щонайкращим чином: зумівши, просто в силу того, що «був парубок моторний і хлопець хоть куди козак», без страху пройти крізь пекло, на якому, пам'ятаємо, був обламався Фауст. Можна скільки завгодно не любити «котляревщини», але не варто забувати: відродження новочасної української культури почалося таки з «Енеїди».

Перша ластівка

Архетип «Енея» у нас «розкручений» значно менше, ніж «Фауста», тому критики його погано впізнають: шукають у фільмі за «тим, що знають», не знаходять і сердяться: не той, мовляв, герой! Тимчасом, для України 20-го століття «Еней» якраз не менш архетипальний – і куди поширеніший за «Фауста», тобто дуже навіть «той», і реакція масового глядача на міфологічного Івана Додоку (не плутати з історичним Іваном Даценком!) якнайкраще це засвідчує. На відміну від «Фауста» – «людини волі», «Еней» – це «людина долі» (термін В.Топорова): що називається, «чесний служака», який, на позір, нібито «пливе за течією», але всюди, куди його закидає доля, чинить «по совісті» («як боги велять»), ніде й ніколи не зраджує собі. Що така настанова в багатьох соціумах, зокрема й сучасних, може вимагати від індивіда неабияких, і не тільки моральних, зусиль, доводити зайве, – але й результат такої «впертої вірності» (хай би Бога і з церкви винесли, зате «в нас у хаті є»!) не раз виявляється куди успішнішим, навіть і з точки зору «ідеальної цілі», аніж у волонтариста «Фауста» (зрештою, за Вергілієм, Рим заснував таки Еней!). Таким «Енеєм», наприклад, бачить Леонід Плющ генерала Петра Григоренка (між іншим, у 1960-ті обстати за кримських татар було практично те саме, що за індіан у резервації!), – та й самого Леоніда Плюща, який з однаковим стоїцизмом пройшов крізь радянські психушки й рифи європейської «великої політики» 1970-80-х, теж можна віднести до цього типу; таким «Енеєм» пройшов крізь рогатки двох тоталітаризмів до свого головного наукового відкриття «Коперник українського мовознавства» Юрій Шевельов, – і взагалі, коли як слід придивитися, виявиться, що саме «тихому героїзму» «Еней» ми за минуле століття завдячуємо значно більше, ніж здогадувалися до Ілленкового фільму... До речі, сам Шевельов, на 90-му році життя згадуючи свою одісею, визначав її як «шлях Сковороди-Швейка»: тих, кого світ «ловив, але не спіймав», хто проходить крізь систему (а від тоталітарної спробуй ухилися!) – але при цьому не стає її гвинтиком і продовжує вести свій корабель (чи, коли завгодно, – літак) «на тихі води, на ясні зорі», – і виходить із пекла, і засновує нові міста, і дає життя вимираючим племенам і народам... Швейк – також «Еней». Може, не випадково чехам із таким героєм удалося вибратися з усіх апокаліпсисів 20-го століття з порівняно незначними, як для «малого народу», втратами?..

Ні, панове, кажіть що завгодно, а Додока-Лінартович – прекрасний! Вхопив кохану дівчину за руку – пішли, ми женимось! – і вся жіноча половина залу вже на його стороні (а, між іншим, це реальний факт із біографії ще одного «Енея» – ветерана УПА з 36-літнім Гулагівським стажем Мирослава Симчича, котрого дружина, на відміну від Люби Додоки, таки дочекалася з тюрми). Або оте, найчастіше цитоване: «Товарищ индеец, вы местный? – Тутешній...», – і по залу пробігає шелестом задоволений і, таки ж не причулося, – гордий смішок: знай наших! Саме цю «асертивність», поставу впевненого в собі господаря (на чуже не зазіхаю, а мого не руш!) із українців ціле 20-те століття навперебій і вибивали, всіма силами військової промисловости й тоталітарної пропаганди, саме за відмову переходити на позицію й мову сильнішого – гнали в концтабори, втоптували в землю, брали на глузи, пам'ять чотирьох поколінь зберігає це тавро підсвідомої травми, – і от, мов за помахом чарівної палички, всі українські спадкові постколоніальні комплекси разом отримують з екрану цілющого медового пластирю: он він який, наш хлопець-молодець, – давай, Іване, покажи їм, сукам, «нехай, бл..., спробують!»...

За це прощають – і прощатимуть – усе, чого в фільмі може бракувати. Бо це й є масове кіно – таке, яке знімають у себе всі без винятку незалежні країни (а багатші – ще й експортують іншим!): «Біблія для бідних» інформаційної доби. Кіно, призначене не для роздряпування національних виразок – а для їх загоєння. «Український Голівуд», якщо такий, дастьбі, коли-небудь складеться, отримав свою першу ластівку.

Особисто я активно вболіватиму за її політ. Як і за кожную (дасть Біг!) наступну. І так – доки такими «ластівками» не вкриється українська кіноафіша бодай із тією ряснотою, з якою зали в столичній книгарні «Є» заставлено сьогодні українськими книжками. Півтора десятка років тому, нагадаю, їх заледве набиралося на одну полицю, і кожна нововидана вимушено відповідала «за всю літературу» зразу. Нині, слава Богу, є їх на всяк смак, і серед них щороку, хай і не завше помітно для загалу, з'являється кілька першорядних – на смак щонайвибагливіше-гурманський. Півтора десятиліття знадобилося національному книжковому ринку, щоб пройти цей шлях. Кіноринку знадобиться довше – він затратніший: куди більше залежний від економічного стану в країні, ба, навіть від біжучих політичних констеляцій... Його легше «завалити» – особливо на перших кроках.

Тож саме впору українцям повчитися психологічної асертивності в Івана Додоки. І сказати слідом за ним – «нехай, б..., спробують!».

Оксана Забужко, [Радіо Свобода](#)